Хабибијев *Опсимиста* и његова рецепција међу Арапима и у свету

(Уз превод романа *Чудновати нестанак Срећка Несрећковића Опсимисте*)

Пуни наслов овог кратког романа, сачињеног у привидно епистоларној форми типичној за арапску класику, требало би да у преводу гласи *Чудновати догађаји у вези с нестанком Саида Абул Нахса ел Мутешаила.* Лична се имена по правилу не преводе, а јунаково име је Саид и *очинство* Абул Нахс (овде: син Абу ел Нахсов), док је Срећко Несрећковић њихово заједничко значење или, боље, смисао. Но, иронијско-алегоријска форма дела обавезује да се на корици нађе преводни еквивалент јунаковог пуног имена и презимена, пошто арапски читалац у изворном наслову чита управо и само то што српски читалац види у његовој посрбљеној верзији. Име и очинство јунака аутор је, с јасном намером, тако сложио да то двоје већ с предње корице исијава своје снажно оксиморонско зрачење, а онда им је, као шлаг на торту, придодао презиме *Ел Мутешаил*, сковано од укрштених арапских речи у значењу *оптимиста* и *песимиста*, тако да се обе у њој могу препознати – отуда и у преводу за ту прилику скована именица *опсимиста*.

Наслов на корици српског превода, *Чудновати нестанак Срећка Несрећковића Опсимисте*, унеколико је и сажет, као што се види. Можда то маркетиншки мотивисано кривотворење није било нужно (њиме је свакако изгубљен пожељни ефекат интригантне синтагме *чудновати догађаји)*, али цели ионако дуги наслов није се могао доследно превести без испомагања неким од израза као што је „у вези с“ – детаљ који је у оригиналу економичан до неприметности, а у преводу на српски је кабаст и, што је најгоре, пахне на бирократски језик.

Превод је пошао трагом пишчеве замисли, уз понеко нужно прилагођавање. Тако је и јунаково име, кад је контекст тако захтевао, преношено у изворној форми, Саид (као онда када је било нужно да успостави паралелу с именом другог лика истог личног имена, који је можда јунаков алтерего). А да би читалац превода од почетка приче могао да се избори са заврзламом око имена протагонисте романа и његовог значења, које је арапском читаоцу јасно само по себи, морало се у прву реченицу романа уденути то игричаво двојство, ради чега је ауторов текст у преносу те реченице за толико дописан – уз помоћ једног „или“.

И већина других личних имена у роману има симболична значења и, како тада обично бива – помало гротескне облике. Нека су „посрбљена“, када је то било потребно и могуће, нека је било пожељно превести на сличан начин, али би такви еквиваленти били одвише компликовани и отуда неупотребљиви. Ни неке мале игре речима нису могле бити адекватно преведене управо зато што би њихово разјашњење оптерећивало текст, а не би му осетније допринело. Са сличним губицима у преводу, нарочито оних текстова који обилују двосмислицама и хуморним пасажима, понекад се морамо помирити.

Међу именима ликова истичу се имена трију жена које играју кључну улогу у животу главног јунака. У свом осврту на Хабибијев роман поводом немачког превода, с поднасловом *Хабибијев Опсимиста као покушај да се демитологизује историја*, Ангелика Нојвирт[1] заступа став Сабрија Хафиза да је *Опсимиста* „аутентични

[1] Angelika Neuwirth: *Israelisch-palastinensische Paradoxien: Emil Habîbi's Roman Der Peptimist als Versuch einer Entmythisierung von Geschichte*, pp. 95–128.

постџојсовски“ роман, пошто аутор усваја сложени инструментариј *Уликса* и гради своју причу по узору на искричави дух великог модела.[2]

Хабиби од самога почетка, већ у парадоксалном моту романа – песми под насловом *Епилог* (а и сваки од наредна два дела романа има пажљиво одабран мото у стиховима и – не треба ни сумњати – садржи још многе парадоксе), успоставља дијалог са еминентним песничким именима – тумачима палестинске националне трагедије. У ткању романа он у више наврата посеже дубље у арапско поетско наслеђе, позивајући у помоћ класичне песничке иконе, Имрул Кајса, Абу Нуваса, Џахиза, Ел Мутенебија и Меџнун Лејлу, напокон и Шекспира, као и древне арапске научнике, путописце и мистичаре, стављајући њихове стихове, имена или цитате у иронични или сатирични контекст и, на тај начин, у функцију жељене демитологизације старих и нових арапских политичких заблуда, које ометају јасну визију могућег – свега онога што би могло бити корисно за спас националног идентитета и остварење прихватљиве будућности.

У великом делу палестинске књижевности двадесетог века, а поготово оној насталој после 1948, један од средишњих појмова је појединац који се жртвује за заједницу (арап. fidā’ī, од чега је масовном медијском употребом настао светски познат термин *федајин* – палестински борац за ослобођење) и, с њим у блиској вези, још много старији исламски термин *шехид* (арап. šehīd) – онај ко је погинуо херојском, мученичком смрћу за какву велику ствар, првенствено за част и веру. Код арапских песника у позадини ова два концепта стоји митско сједињење таквог појединца с објектом његове љубави. У палестинском случају то је сједињење с домовином, будући да се у његовој борби и, најчешће, смрти, отелотворава повраћај друштвеног достојанства. На тај начин се мит о борби за слободу тесно повезује са симболом оживотворења колективног памћења. Према анализи Ангелике Нојвирт, писац то у роману оличава кроз легендарну и у арапској традицији општепознату фигуру преисламског песника који, изгубивши своју љубљену Лејлу, запада у лудило (отуда му и надимак Меџнун Лејла, под којим се прославио – *Лејлин Лудак*, то јест *Онај који је Полудео за Лејлом*) и почиње да обожава њену идеализовану слику, отуђујући се од стварности, да би на крају и умро од љубави. Он представља интелектуалца лишеног вољене домовине, принуђеног да се бори с понижавајућим искушењима која му намеће узурпатор, а у томе се скрива и његова профетска улога.

Ова алегоријска шема је, по томе, и главни мотив Хабибијевог романа. Радња се у целини збива око антијунака који се на крају показује као песник (или писац), док његове партнерке симболизују његову домовину Палестину. „Најпре млада Јуад (Оно Што ће се Вратити), која оличава витално али беспомоћно друштво

[2] У неколико наврата, писац, у духу класичне арапске традиције, гради пасаже од римоване прозе, у чему га није било могуће свуда пратити. Једном или двапут се могло. На таквим местима сама значења речи су небитна – писац их гомила „по слуху“ и риму користи да постигне јачи пародијски ефекат, нпр.: „А кад им се, опет, крв у жилама најстрашније распламса, стану проклињати увозну робу осим онога што је за пробу и онога у гробу, и осим авиона, камиона и лампиона, осим сликања и усликавања, руку целивања и подврискивања, угњетавања и укидања разврата у овом веку журбе и јурњаве, а богме и уживања богаташа у свему чега је жељна сиротиња која ропи.“ При свему, део управо овог пасажа не налази се у изворнику (Dār al-Hilāl, Cairo, 1998), али се налази у ПДФ копији неидентификованог издања на интернету, лишеног ауторових фуснота, а препознаје се и у енглеском преводу (стр. 81).

пре 1948, отерано у изгнанство. Затим Бакија (Оставша, Она Која је Остала), нејака и уплашена мањина која је остала у новој држави и, најзад, Друга Јуад, еманципoвано и одважно ново друштво које се родило и обликовало своју свест у изгнанству. Примарна функција тих трију жена заједно јесте да алегоријски представљају домовину.“ А сам јунак, изгубивши своју последњу љубав, на чудесан начин бива однесен у пространства бића из другог света и тим *узнесењем* стиче атрибут спаситеља у смислу митске парадигме, при чему се његово месијанство очитује и тиме што, попут Христа прикованог на крст, седи на врху стуба (коца), као симбола обешчашћења и патње. Након тога он нестаје са сцене.[3]

Хабиби не преза од тога да, указујући на насиље према оставшој арапској мањини, и излажући савремене митове у арапском друштву јеткој иронији и, тиме, отвореној критици, усмери свој горки сарказам и према јеврејској страни. Један од особито слављених мотива у ционистичком пројекту несумњиво су достигнућа колективног труда у кибуцима. Ми у роману видимо, уз алузије на гласовите злочине почињене током етничког чишћења на окупираним територијама, да та „достигнућа“ добрим делом почивају на експлоатацији ропског рада обесправљене мањине. У једном од завршних поглавља видимо да сељаци, који су наставили да живе на својој земљи, живе, практично, у полицијском обручу, при чему су сада, и сами, као и њихове њиве, „власништво државе“. Претворени су у кметове беземљаше и најамне раднике на својим рођеним њивама. Озелењена пустиња на обећаној земљи показује се у другом светлу – као ционистички мит.[4]

На још много места у роману алудира се на бурне блискоисточне догађаје од 1936. до 1972. године, најпре у Палестини током британске власти, затим у самом Израелу у његовим првобитним границама и на касније окупираним арапским територијама. Без елементарног познавања и разумевања тих догађаја вероватно не би било могуће пратити радњу. Суровости окупационе силе дато је видно место у збивањима, којима у раној фази основни печат дају британске политичке интриге, уз режирано формирање и јеврејских и арапских паравојних структура, што води до све јаче међусобне омразе током даљег напредовања јеврејске колонизације на

[3] Завршетак романа А. Нојвирт види као сневани повратак палестинског Одисеја (поновљена алузија на Џојсовог *Улиса*), који се, после дугог лутања кроз снове о идеалном, враћа својој вољеној.

[4] Наслов четвртог поглавља Друге књиге гласи *Како је изворно арапство ударнички претекло еру ударништва.* То је горкоиронична алузија на чињеницу да су Арапи остали као беземљаши на својој, отетој земљи, где раде за Јевреје у кибуцима. Говорећи о томе, Хабиби, по мишљењу Ибрахима Мухавија, циља нарочито на чувени масакр у селу Кафр Касим, које се налази на Зеленој линији. Била је то тада дефакто граница између Израела и Западне обале. Од 1949. до 1966. Арапи с пребивалиштем у Израелу имали су третман непријатељског становништва – пете колоне, и потпадали су под војну управу. Првог дана Суецког рата, у чувеној операцији Кадеш, 29. октобра 1956, израелска гранична полиција објавила је у три по подне полицијски час на Зеленој линији, у тзв. Троуглу, од пет по подне до шест ујутро. То је било време када су се арапски сељаци, који су обрађивали своје некадашње њиве сада у јеврејској својини, мирно враћали својим домовима, не знајући за објаву полицијског часа. Израелци, који су тога били свесни, том приликом су побили четрдесет осам сељака, од тога шест жена (од којих је једна била трудна па Арапи рачунају да је било четрдесет девет жртава) и двадесет троје деце од осам до седамнаест година. Граничари који су починили масакр изведени су пред суд, проглашени кривима и осуђени. Два одговорна официра добила су временске казне затвора од седамнаест и петнаест година, али су им казне касније смањене на по пет година, од којих су одслужили још мање. Случај је ипак добио статус судског прецедента и довео до тога да се донесе пропис по ком особље безбедносних снага има право да одбије да изврши противзаконите наредбе. У децембру 2007. председник Израела Шимон Перес званично се извинио за злочин.

палестинском тлу, на које свака страна полаже извесно право. Тиме се, корак по корак, провинцијално претварало у глобално.[5]

Опсимиста је најпознатије Хабибијево дело, а објављиван је најпре у наставцима у листу *Итихад*, органу КП Израела, од 1972. до 1974. године. Одмах потом штампан је у Хаифи и Бејруту као књига, која је у трен ока распродата диљем арапских земаља. За три године штампана су и доштампавана три издања, свако у бројнијем тиражу од претходног. Тада се јасно показало да та неодољива мешавина црног хумора, бурлеске, пародичних зачикавања и горкоироничних алузија на трагична збивања одскаче од сувопарне, „ултрареалистичке“ арапске прозе свога времена. Писци арапске модерне, наиме, угледајући се истовремено на сопствену класику и на књижевност Запада, нису се сналазили с таквим инструментаријем и, у настојању да буду веома „озбиљни“, често су посезали за по сваку цену „оригиналним“ епитетима и поређењима, непрозирним спојевима речи и високопарном, архаичном лексиком. Хабибијев роман показао се као аутентично, уистину оригинално дело, писано свеже и, мада га практично није могуће имитирати, отворило је нове видике и поставило нове изазове.

Иако су главна збивања у роману смештена унутар граница Израела из 1948. и сликају првенствено тежак живот палестинског живља који је остао у завичају по установљавању израелске државе, живот с оне стране нормалног, у стању перманентне кризе, *Опсимиста* је поздрављен као интелигентно и забавно штиво. Сам Хабиби, у интервјуу Радви Ашур 1978, каже да му је циљ био да ослободи израбљиване од тешког осећаја да је израбљивач неизмерно моћан и да је зато одабрао антијунака, чији поступци често изазивају на смех и који обједињује све мане против којих је сам покушавао да се бори, јер оне нису изнимне већ су широко присутне унутар арапске мањине у Израелу.[6]

Опсимиста је далеко од реализма арапских писаца левичарске провенијенције, који су, почев од тридесетих, писали по узору што су га постављали тадашњи совјетски писци. Лукач и соцреалисти нагињали су фаворизовању идеолошки коректних јунака. Брехт је то оспоравао. Хабиби је много ближи овом потоњем. Изазвати индигнацију међу читаоцима или позоришним гледаоцима, побудити незадовољство, уочити контрадикторности поступака главних ликова, показало се и овде као важно средство у превазилажењу „линијашке“ књижевности левичарских писаца.

*

Структура романа је троделна, а наратив се заснива на низу трагикомичних епизода, с увођењем магијског реализма – појаву посетиоца из далеког свемира, лика чије постојање је, по прилици, јунакова фикција, али у ког он једино може и сме да положи своје последње наде. Саид, Срећко Несрећковић, пише писма неименованом примаоцу, који је, како се да наслутити, повезан с листом *Итихад*, већ поменутим органом КП Израела, чији је уредник дуги низ година био нико други до Хабиби. Овај наоко небитан детаљ уводи дубљу иронију, јер је Саидов примарни за-

[5] Omar Zane: Emile Habibi, *The Pessoptimist Who Went Global*. Al-Mashriq, Vol. 2, No. 7, May 1996. Беседа којом се овај палестински писац, натурализовани Американац, опростио од писца.
[6] Ashour, Radwa, *Interview with Emile Habibi.* Filistin al-Thawrah, Issue 254(2), 49–50.

датак, као једног од „лидера“ синдикалног покрета (којим диригује израелска држава), да омета комунисте и не допусти им да добију посланичке мандате на изборима, будући да министар за мањине њих сматра „најопаснијом петом колоном у земљи“. Иако је главни лик више-мање негативни јунак, са свим слабостима обичног човека, његову људску величину читалац ће уочити до краја приче. Његов главни пратилац у животу (протканом двема великим љубавима), и његов главни противник, јесте официр тајне полиције за коју он целога живота ради као доушник, батргајући се између снова о елементарној слободи и нужде да физички опстане.

У првом делу књиге јунак настоји *да се прилагоди*, да се влада онако како од њега изискују околности у новоустановљеној израелској држави, у којој је он, оставши по страни од огромног таласа силом расељених палестинских Арапа, један од *оних који су остали*. Ипак, чудесни посетилац из свемира, с којим јунак одлази у слободни небески простор, читаоцу ће изгледати мање чудно и шокантно од безброј малих, ужасних а истинитих догађаја, који испуњавају свакодневни живот Арапа који су остали на завичајном тлу.

Ненси Кофин указује на то да Цветан Тодоров и Умберто Еко у својим радовима оспоравају оно што неки арапски критичари узимају као основ за приговоре да „свемирац“ ког писац уводи на сцену нема ту шта да тражи. Она истиче да ово натприродно биће испуњава дискретну алегоричну функцију у развоју приче, штавише, она га види као катализатор у самом настанку приче, јер он заступа стратегију отпора помоћу снаге речи, а не силе оружја. Ово је, ван сваке сумње, и на линији коју је, после рата 1967, заступала Комунистичка партија Израела, чији је Хабиби посланик у Кнесету. С друге стране, изван граница из 1948, арапски интелектуалци више су нагињали комбинованој борби. На тај начин рецепција романа међу Арапима била је двојака: унутар Израела углавном позитивна, изван његових граница често оспоравана.[7]

У другом делу Саида раздире *подвојеност* – тежња да живи безбедно, ту где је, и жудња за истинском слободом, коју држава декларише, али која није дарована арапској мањини. Они су грађани другог реда, које власт, још више него комунисте, сматра за пету колону. Син јединац, дубоко погођен родитељском попустљивошћу пред државном репресијом, лаћа се оружја и гине. Море гута њега и мајку која му се у последњи час прикључује, што показује да је лојалност била бескорисна, премда писац ни тада, и ниједног часа, не позива своје сународнике на оружану борбу. Синовљев поступак наишао је на похвале присталица оружаног отпора међу књижевним критичарима. Његово име Вала’, које значи Оданост, они тумаче као оданост арапској ствари, слободи и достојанству, не лојалност Израелу. Но, то су ипак идеологизована учитавања и младићев суицидални избор, судећи по томе како Хабиби води роман до краја, остаје незрео, адолесцентски избор.

Слично су многи Арапи тумачили и лик младог борца покрета отпора Саида, јунаковог имењака и друга у ћелији. Старији Саид види га као краља и осуђује свој кукавичлук, али остаје чињеница да он не прихвата оружани отпор, иако се не предаје. Уосталом, млади Саид њега и тако сматра припадником покрета отпора,

[7] Nancy Coffin, *The Arab Studies Journal* Vol. 8/9, No. 2/1 (Fall 2000/Spring 2001), pp. 25–46. Н. Кофин коментарише да је сама фантастика немогућег призора оно што га чини уверљивим – то што Саида спасавају ванземаљци није ни по чему мање вероватно од претварања Грегора Самсе, јунака Кафкиног *Преображаја,* у огромну бубу. Читалац је тај који допушта и „оверава“ такав догађај.

што се и не може порећи, јер у себи, са својственим кетманом, он у души никада није пристао на колаборацију и, кад год може, чини све да је подрије. И управо тада, када га један прави херој види као себи равнога, јунак доживљава преумљење. И премда добро зна да то достојанство није у потпуности заслужио, у њему се буде самосвест, понос и самопоштовање.

Друга Јуад, кћи и слика и прилика Саидове давнашње, већ давно умрле драгане, показује се као „нова жена“, ослобођена традиционалних норми понашања: она на равној нози разговара с мушкарцима, седи прекрштених ногу, слободно припаљује цигарету. И она одбацује идеју оружаног отпора „шачице бораца“, који ништа не би сами могли променити. Она одбацује и занос свог обожаваног брата као ирационалан, романтичарски и идеалистички, јер „време се не враћа“. Тиме она руши и Срећкове извесне дилеме и илузије, на шта јој он каже да је „равна брату“, изјављујући тиме да је сагласан с њеним ставовима.

Прича се завршава исто тако необично као што и почиње. Саид се једнога јутра буди на врху високог стуба, на који је посађен (алузија на набијање на колац) што је манифестација његовог потпуног пораза и коначне и потпуне изолованости од живота и света. Мислећи најпре да је посреди кошмар, Саид увиђа да је колац реалан, и нема избора до да на њему остане, јер не може да се покрене ни на коју страну. И он се изменио, схвативши напокон да му сва одрицања и попуштања нису донела ништа. Ликови из романа му долазе и саопштавају да су и они свако на свом коцу. На том месту јунаку се наново јавља његов пријатељ из свемира и односи га на леђима у лагуме Акре и даље, у надземаљски простор. Саидови пријатељи славе његов нестанак, који је и његов спас. Он се сели у подручје незнаног, али мирног и безбедног стања, које је сневани контраодраз његове животне укљештености између два екстрема, два пола – ционистичког колонијализма и палестинског отпора.[8]

Претпоследње поглавље окончава се речима Саидове давнашње драгане која је већ одавно становник другог света: „Видео сам Јуад како диже главу високо у небо, показује према нама и каже: ‚Чим прође још овај облак, синуће сунце.‘“

Ипак, наратор у роману, онај прималац чудноватих писама, поћи ће у потрагу за својим чудним дописником да би вратио читаоца у свет непомућене стварности. Његов финални извештај мистерију оставља отвореном: „Прегледом болесничких картона установљено је да, још од оснивања државе, у болници није било пацијента који се тако зове. Поредили су и друга, слична имена, и нашли једно које је побуђивало сумњу. Било је то име Саади Нахас, познат и под надимком Абул Тум, за ког су неки опет тврдили да му је надимак био Абул Шум.[9] Рекли су му да је нека млада жена недавно долазила и распитивала се за њега, тврдећи да му је рођака и да је стигла из Бејрута, преко једног од „отворених мостова“. Речено јој је да је

[8] D. Cloyce Smith, на порталу *Books We Have Read*, с освртом на предговор енглеском преводу.

[9] Лично име тог пацијента, иако изведено од истог корена од ког и име Саид, карактеристично је за сеоско муслиманско становништво и једва да је обликом слично имену јунака романа. Презиме пацијента (Нахас – *Бакрецијa*), мада формално од истог корена од ког и презиме нашег јунака (Абу ел Нахс – *Несрећковић*) не чини никакву паралелу са овим. Први надимак, Абул Тум, у значењу *Белолучани*, одабран је да истакне пародичност ситуације и омогући увођење другог, Абул Шум, који је изведен по истом формалном обрасцу као први, али има значење *Злослутни*, изведено од корена од ког долази и реч *песимизам*, чиме се приближава породичном надимку главног јунака и затвара мистички круг око тајне нестанка траженог лица.

тај чова умро пре неких годину дана, на шта је она прокоментарисала да се, дакле, одморио и пустио и друге да се одморе од њега. Затим је отишла, опет преко „моста“. Тако је одатле отишао и Поштовани, који је примио сва она чудновата писма, са жарком жељом у срцу да му ви помогнете да пронађе тог Саида.“

Једнозначног одговора нема. Ипак, Саид би и даље могао бити жив и, што је извесно, више не мора да стрепи од Великог Човека Малог Раста. И тек тада он почиње да пише своја три писма. Са знаковитим именима ликова у *Опсимисти* читалац не може избећи алегоријско тумачење текста, али нивои текстуалне интерпретације не могу се свести на само један, већ опстају истовремено, јер је свакоме јасно да би наивно, дословно читање *Опсимисте* одузело много том делу.

Читалац се не може отети осећању да је протагониста романа вољив лик, делом отуда што је шепртља. Ми, међутим, не почињемо да саосећамо с њим тек када доживи метаноју, већ од првога часа. То је тако зато што сместа препознајемо да иза свеколиког његовог лавирања између лудости и мудрости стоји истинска патња услед страхоте репресивног механизма који не скрива своју немилосрдност. Како Селма Џајуси у предговору енглеском преводу примећује: „Саид никада није злобан, нити прост, ни насилан, увек се ослања на један став претпостављене невиности која се заклања иза незнања о реалним проблемима и говорећи о овима с детињом наивношћу, чиме разоткрива њихов ужас и апсурдност.“ Мало даље, она напомиње: „Лик издајника-доушника често је експлоатисан у новијој арапској књижевности, али је, током више од пола столећа, приказиван као опак, интелигентно себичан и користољубив и, уопште узев, гнусан лик.“ [10]

У првом делу романа Саид још као дечак покушава да се укључи у оружану борбу, али не успева. Затим, у другом, постаје марионета режима, али ни ту не постиже више од серије малих промашаја и тужно-хуморних ефеката. Као сарадник тајне полиције он успева једино у томе да не буде истинска претња својим сународницима, али је и трагичан лик, будући једнако неспособан да заштити чак и своје најрођеније. Повремено му бол пробија заштиту опреза и он развезује језик и говори у лице силницима, подсмева се и критикује, а казна га неће одвратити од његовог пута. Он је луда-филозоф, где год био: Џуха, дворска будала краља Лира, скитница Шарло, али је Саид-Срећко од свих њих културно значајнији, јер не оплакује само своју судбину и судбину својих најближих, већ се кида у парампарчад од жалости за изгубљеном домовином, не само због себе него и због свих других људи који су је изгубили. Он се супротставља страховитом непријатељу који жели да га прождре и инкорпорира у себе, тако да жртве нестане у његовом месу и крви. У трећем делу јунак видно успева у једноме: да беспоштедно исмеје своје угњетаче, једнако као што у целом роману, а нарочито при крају Прве књиге, извргава руглу олигархе међу својим сународницима (којима припада и проминентни арапски адвокат колаборант Ел Базинџани), који су листом савршено незаинтересовани за националну ствар. Тревор Ле Гасик ово пропраћа коментаром да је пређутна завера заснована на евидентним заједничким интересима арапских и јеврејских олигарха у Палестини била кључни чинилац у самом стварању Израела. Све то стоји у драстичном контрасту с Хабибијевим описима палестинских радника и сељака, који обилују лирским елементима.[11]

---

[10] Уп. Salma K. Jayyusi: Introduction. *The Secret Life of Saeed the Pessoptimist, p. xvi/xvii*.

[11] Уп. Trevor LeGassick, „The Luckless Palestinian“. The Middle East Journal, vol. 34, No. 2, 1980.

Саид је свој највећи непријатељ – већи него његов главни противник, Велики Човек Малог Раста, мрачни експонент тајне полиције, скривен иза тамних наочара. Сам Саид, као мали, уплашен човек, који обитава на маргинама живота, није толико жртва државне репресије колико мањка критичке и историјске свести и личног кукавичлука. Тиме он постаје средство јетке социјалне критике, упркос свом често олаком гледању на ствари. Ипак, окрутност репресивне машинерије је страховита, што се уочава на сваком кораку у књизи. Један од најупечатљивијих примера је прича страве и ужаса из злогласног затвора Шата, где писац с пуном снагом свог талента описује „кружок“ израелских затворских чувара који ће га премлатити: сви су високи и плећати, снажних удова, једнако дремљивих очију и истоветно искежених уста, засуканих рукава, спремни на свој садистички чин. Они су обликовани по истом калупу и дејствују попут робота. То је мајсторска слика слепе механичке силе која спроводи политику масовног изгона, масовних хапшења, узурпације својине и физичког мучења.

Наводећи у свом предговору да међу главне димензије у роману, уз оно комично, херојско и садистичко, иде и његова трагичка димензија, Селма Џајуси истиче да комично и трагично у модерној литератури нису више антитезе као што је било у класичној. Контрастирајући ставове Цицерона и Мана о трагичном у књижевности, она завршава Јонескуовим ставом да он сам никада није разумео разлику између комичног и трагичног. Ово, наравно, не значи да је *Опсимиста* трагикомедија, првенствено јер сам јунак није на довољно високом нивоу за тако шта, због чега морамо констатовати да је то, у ствари, политичка сатира заснована на комичном схватању људског положаја, који има дотицаја и с трагичним, и са херојским, поред тога што уноси и елемент фантастике.

Саидова немоћ да се одупре арогантном Великом Човеку Малог Раста (који је Ашкеназ, дошљак, за разлику од Саидовог главног пријатеља у животу, домаћег Јевреја Јакова, старинца на Леванту) потиче од његовог пасивног прихватања судбине и веровања да он нема снаге да измени след догађаја. У Првој књизи он објашњава своје порекло и имплицитно правда пасивност казујући да фамилија, према породичном предању, потиче од неке робиње која је својим отпором узроковала Тамерланов масакр над недужнима. Осим тога, мушкарци у његовом роду чувени су са својих развода од жена (у арапској традицији то значи да су били склони да своје жене отерају, често и без оправданог разлога – мужевљи поступак који је у арапско-исламском праву покуђен, али допуштен). С таквом повесном позадином падова и издаја, Саидова издаја сопствених интереса и интереса његовог народа посредством колаборације с Великим Човеком Малог Раста не представља изненађење. Његов пријатељ ванземаљац саветује му радикално друкчији приступ животу, по угледу на средњовековно мистичарско друштво чији би чланови, када достигну изворну чистоту душе, били одведени у рај. Он га охрабрује да настави да пише писма неименованом пријатељу, јер ће му такво медитирање помоћи да се и сам нађе на том богоугодном путу:

„Наши су преци, припадници Браће чистоте и верности, на људе попут тебе гледали као на немушту стоку. Стављали су им амове и тешке гвоздене негве да би их могли водити куд год они хоће и да ови не би могли говорити све што им падне на ум. И тако све док не стигне божија заповест да се уснули пробуде, да угњетени устану и док се не јави божији глас у лику онога који ће скинути јарам са ујармље-

не марве, ослободити понижене од ропских уза и господарских дизгина, а оне који су их дотад понижавали ставити за казну у њихов дотадашњи положај.“ Јунаков *опсимизам* пак није својство само његове фамилије већ је, како Хабиби каже, „благослов који одваја мој народ од свих других“. На једном месту Саид каже о себи: „Ја уопште не разликујем песимизам од оптимизма. И увек се питам: шта сам ја, јесам ли песимиста или оптимиста? Пробудим се, тако, ујутру, и славим Онога горе што ме није узео док сам спавао. А ако ми се током дана деси штогод лоше, ја Га опет хвалим и славим што се није десило и нешто горе од тога. Шта сам ја онда, јесам ли песимиста или сам оптимиста?“

Брања чистоте и верности, од којих свемирац тврди да потиче, предлагала су дуалистичко читање текста и природног света: веровали су да спољно, дословно значење, бива видљиво свима, док унутарње, које је важније, изискује нарочити труд читаоца. Ненси Кофин види *Опсимисту* као текст који заступа такав приступ. Наивном читаоцу Саид је патетична жртва Великог Човека и његовог насилног ауторитета, а свемирац – натприродно решење једне немогуће ситуације, јер се комични јунак мора спасти. Пажљивије читање сугерише да је Саид често жртва сопствене пренапрегнуте перцепције. Саидов мучитељ Велики Човек је, као што знамо, нижи од Саида. Саиду, дакле, недостаје свест о сопственој моћи и схватање да речи Великог Човека творе једну реалност која се може победити, иако њега спречава да пробије своју ћутњу и пасивност. Ванземаљац му нуди наду у светлију будућност, јер његова енергија долази из језика Саидове заједнице. То је скривена, метафизичка снага, и Саид ће у једном часу научити да види оно иза језичке фасаде, оно што је допустио да твори његову сопствену стварност. Када то схвати, изаћи ће из лавиринта у који је себе затворио.

Можда се може закључити да се прва кључна порука романа налази у једном пасусу дванаестог поглавља Прве књиге, где пријатељ из свемира кори Саида речима: „Такви сте ви, такви сте увек! Кад више не можете да трпите ту своју муку и невољу, и кад не можете да платите цену потребну да се то стање промени јер сте свесни да је претерана, ви се окрећете мени. Ја гледам шта раде други људи, како се труде и шта све дају, а при томе не дозвољавају никоме да их угура у мрак и у ове катакомбе. И онда сам љут на вас. Чега вам је мало? Је ли вам мало живота па не можете да га дате? Или вам је мало смрти па се свак боји за свој живот?“ И мало затим: „Мој ти савет неће помоћи. Но, у персијској земљи чуо сам једну причу о секири без дрвеног дела, без држаље, баченој међу дрвеће. Дрвеће је међу собом коментарисало: ’Ова није овде бачена зарад добра!’ На то се јави једно сасвим обично дрво, говорећи: ’Ако јој се ни једно дрво од нас овде не увуче у гузицу, немате се чега бојати!’ Иди сад, јер ова прича није за дрвене!“

Друга критична порука је у десетом поглављу Треће књиге, у дијалогу између Саида и Друге Јуад, која му, кад је он упозори да ће је полиција опет одвести, каже: „Овога пута ствари су се сасвим промениле.“ „Али они се нису ништа променили!“ На то она одговара: „Ако се ништа нису променили, то је њихова несрећа. Ми смо се променили.“ Време тече, околности се мењају и људи ће изнаћи начина да промене неподношљиво стање. Будућност није у репресији. А суви песимизам и чист оптимизам подједнако су неоправдани.[12]

---

[12] Као и само име главног јунака, неологизам *мутешаил – опсимиста* одушевио је многе и остао „вечно зелена“ тема међу Арапима. Дуго по појави романа, 2007. године, познати драмски уметници

Аутор је могао, како истичу и арапски и западни критичари, одабрати да напише причу о палестинском херојy, било пацифисти било борцу с оружјем у руци, који на овај или онај начин устаје против репресије под којом се он и његови сународници злопате. Уместо тога, он нуди лик који на свој загонетни начин продукује све нове и нове будаласте грешке, због чега му се све стране помало подсмевају. У целом роману нема ни једног јединог правог јунака несумњиве етичности – осим, можда, Друге Јуад – постоји само дуги списак ликова изгубљених у трагичном и збуњујућем вихору политичких збивања и сви, и Арапи и Јевреји, легитимни су објекти пародирања и раскринкавања.

Хабибијев аутоиронични и „опакосаркастични постмодернистички пастиш“, како га је назвао један од западних критичара (који су га, придружујући се арапским колегама, листом означили као ремек-дело палестинске књижевности), одјекнуо је у целом арапском свету и постао класик модерне арапске литературе. Посебно је значајно да је такав статус стекао и међу најугледнијим палестинским писцима и песницима попут Махмуда Дервиша, Теуфика Зијада, Самиха ел Касима и Гасана Канафанија, који су у својим песмама, с једноставним и обезоружавајућим хуманизмом приказали скривено лице ционистичког пројекта. Њихов универзални секуларни хуманизам и слављење палестинског идентитета били су, по речима Омера Зејна, дубоки вапај трагедије тог народа и зов да се одустане од трибалног и верски обојеног позива на оружје против новог месијанског подухвата. Заједно с њима, Хабиби у роману слави мале, једва видљиве чинове отпора једноставних и скромних људи.

Док нам прича причу о неких тридесет година репресије, Хабиби сугерише да су Арапи у Израелу ипак били релативно слободни. Ко иоле схвата проблеме избеглиштва, а поготово онај ко је упознао живот у блискоисточним земљама, неће се зачудити што он сугерише да Палестинци у расејању, а понајпре они који су нашли ухлебља у братским, арапским земљама, под деспотским режимима, трпе исто онолико колико и њихови сународници који су остали на родном тлу. Они и ту често бивају принуђени да сарађују с тајним службама и да по две и три генерације живе као туђинци.

Очито, Хабиби неодступно гледа на арапско-јеврејско искуство као на негативни модел који претходи вероватном будућем суживоту, модел који се мора и може превазићи, насупрот свој мржњи, непријатељству, расејању и етничко-верском фанатизму. Он демаскира израелско одбијање да се уочи сродност судбине Јевреја у минулим столећима са савременом судбином Палестинаца у Израелу и, упркос резервама неких арапских и израелских десничарских критичара, који заступају друга становишта, његова прича инсистира на том будућем моделу.[13] Јер ничија домовина не може се изградити на рушевинама домовине другог народа, и никаква репатријација обескућеног јеврејства никада не може процветати на рачун пале-

---

из Бејрута, Рамале и Јерусалима учествовали су у серији радио-емисија Радио Бејрута које су ишле уторком увече, у којима су на смену читали поглавље по поглавље романа уз укључивање слушалаца и жив политичко-филозофски дијалог на тему арапског и сваког другог *опсимизма*.

[13] Уп. Ibrahim A. El-Hussari: „Foolery as a Means to Personal Safety: The Comic Apprehension of Power Relations in Emile Habibi's *The Pessoptimist*.“ An extended version of a paper, with the same title, presented at the 20th International Society of Humor Studies (ISHS) Conference, Alcala de Henares, Madrid, Spain, 7–11 July 2008.

стинског народа и његовог изгона из сопствених домова и њиховог претварања у грађане другог реда – у њиховом сопственом завичају.[14]

На крају свог предговора Селма Џајуси, палестинска Арапкиња у дијаспори, износи генерални закључак да је савремена палестинска књижевност узнемирујућа, јер поставља потресна питања, која се не односе само на одређени историјски догађај, већ прекорачују ту границу. Она задиру у проблеме неправде, агресије и принуде, будући да се намећу савести целог човечанства, које је свесно њихових импликација. „Ниједно доба у прошлости није се, као наше, одликовало глобалним препознавањем могућности за слободу и људско достојанство, нити таквом решеношћу да се супротставља свим видовима агресије. Ово значи да би за даљи континуитет агресије машина принуде која се користи за гушење неумитних слободарских тежњи морала константно расти и расти, дробећи и мељући све смртоносније. Можда отуда *Опсимиста*, својим демонстрирањем различних аспеката једне изнимно жалосне ситуације, може помоћи да сагледамо крајњи бесмисао модерних облика агресије. У том смислу, порука романа је глобална.“[15]

*

Стил романа разликује се од традиционалног романескног стила, јер Хабиби, уз непрегледно мноштво језичко-стилских акробација, пише једноставним језиком, примереним личности свог јунака. Он нигде не пада у замку реторичког дискурса, емоционално је уздржан али сугестиван, стварајући оригиналан конгломерат од елемената арапске усмене традиције из класичних биографија, макама, пословица и прича и модернистичког и постмодернистичког приступа, кадшто по угледу на Кафкин трагички хумор, још више и чешће по узору на Хашековог Швејка и, нарочито, на Волтеровог *Кандида*, чији је пуни наслов, уосталом, *Кандид или оптимизам.* Овоме потоњем исписао је Хабиби омаж у читавом једном поглављу, где повлачи јетке паралеле између Панглоса и израелских политичких стратега с једне стране, и Кандидових доживљаја и актуелне ситуације у којој се налазе Палестинци, с друге. При томе, док је за Кандида све у свету увек добро, Хабибијев „опсимиста“ у то није уверен. Овај роман могао је, утолико, бити насловљен *Саид или опсимизам*, као пандан наслову Волтеровог славног романа.[16]

Оригиналност и смелост с којом Хабиби употребљава језик, особито у црнохуморним алегоријама и ефектним позајмицама из колоквијалног језика, подариле су му статус једног од најзначајнијих арапских писаца. *Опсимиста* је досад обја-

---

[14] Доминик Мојси (Dominique Moisi) истиче да израелско-палестински сукоб не можемо схватити без разумевања његове емоционалне димензије. „Иако је то сукоб због територије, безбедности, напретка и суверенитета, он није само матрица међународних односа, већ архетипски сусрет две основне емоције – понижења и страха. […] Једна нација рођена је из апсолутне и јединствене трагедије; један народ истискује и угњетава жртва коју су сопствене физичке и психичке патње учиниле имуном на патње других.“ Уп. *Геополитика емоција* (Клио, 2012, 31–32).

[15] Уп. Salma K. Jayyusi: Ibid., xxii.

[16] Можда је ово прилика и да се споменемо да је Његош 1837. написао сатирично-симболичну приповетку *Житије Мрђена Несретниковића*, где је, почев од имена јунака у наслову, применио сличан стилски инструментариј као Хабиби у свом роману – игре речи, афористичне изразе, необична поређења, изреке и шаљиве приче из усмене традиције, чији се заједнички потенцијал реализује у интеракцији, творећи сложеније наративне форме.

вљен у буквално безброј издања и о њему је написано такође безброј књижевних осврта, критика и студија, на Истоку и на Западу. Упркос великом успеху, услед изнимне захтевности текста који обилује алузијама и двосмисленим играма речи, досад је, судећи по доступним подацима, преведен само на хебрејски, енглески, француски и немачки.[17]

*

Хабиби је релативно касно почео да се бави књижевним радом. Прва прича, *Манделбаумова капија*, појавила му се 1954, а позоришни комад *Судбина света* објављује 1962. Прво веће дело, збирку прича *Шестокњижје о шест дана* објавио је 1969. Уследили су роман *Чудновати догађаји у вези с нестанком Саида Абул Нахса ел Мутешаила* (1974),[18] чувени политички есеј *Кафр Касим* (1976), драма чији би се наслов могао превести као *Будалаш Будалашевић* (1980), у којој се састају и разговарају изгинули палестински и израелски борци, комад *Продавачица прња* (после 1969), роман *Ихтаја*(опет симболично име јунакиње, у значењу *Грешчић*, 1985) и, уз још неколико мањих радова, такође много хваљени роман с елементима мемоарске прозе, *Бајка о Сараји, гулској кћери* (1991)[19].

Емил Шукри Хабиби (1922–1996)[20] рођен је у Палестини за британског мандата, у хришћанској породици. Током 1946. уређивао је недељник *Ел Махмаз* (=Мамуза), а потом, од 1972, читавих седамнаест година био је главни уредник комунистичког дневника *Итихад* (=Уједињење). Као један од оснивача и посланик Кому-

---

[17] Проф. Сабри Хафиз (Sabry Hafez, *Obituary: Emile Habibi.* „The Independent“, Saturday 04 May 1-996.) наводи да је *Опсимиста* преведен на најмање шеснаест језика, али то би могла бити нека з-абуна, будући да се ниједном осим споменута четири превода није могло ући у траг, а да је укупан број језика на који су преведена поједина Хабибијева дела управо толики.

[18] Као и српски, и енглески превод, рађен „у четири руке“ (Salma K. Jayyusi & Trevor LeGassick) преиначио је наслов, вероватно опет из маркетиншких разлога, у *The Secret Life of Saeed the Pessoptimist* (Interlink Books, Northampton, MA, 1985). Први француски превод задржава арапски облик јунаковог имена у наслову *(L'Optissimiste. Les circonstances étranges de la disparition de Said Abou Nahs,* Paris Le Sycomore, 1980), где неоправдано имамо *чудновате околности,* јер писац је, да је то хтео, могао и сам одабрати арапску реч за *околности*. Други, *Les avantures extraordinaires de Said, le Peptimiste,* у преводу Жан-Патрик Гијома (Jean-Patrick Guillaume), Gallimard, 1987, говори о *авантурама* главног јунака, што никако није била пишчева идеја – он је хтео да нагласак стави на *догађаје*, кобна збивања која су донела несрећу његовом народу. Под више-мање идентичним насловом налазимо и италијанску верзију наслова – *Le avventure straordinarie di Sa'id il pessottimista,* али нема трага да је дело преведено и објављено. Немачки преводиоци романа, њих шесторо (Abu Hashhash, Hartmut Fähndrich, Frank Griffel, Angelika Neuwirth, Friederike Pannewick, Joachim Paul und Saleh Srouji. Mit einem Nachwort von A. Neuwirth.) нашли су мешовито решење: *Der Peptimist oder Von den seltsamen Vorfällen um das Verschwinden Saids des Glücklosen* (*Lenos,* Basel 1995). Сви ови преводиоци определили су се за хибридну кованицу у преводу презимена Ел Мутешаил, свако у складу с морфологијом језика превода и својим осећајем за звучни ефекат. Руси, који, колико се могло истражити, нису објавили дело, спомињу га у литератури под пуним насловом, задржавајући и арапски облик јунаковог имена, и нагласак на *чудноватим догађајима* који су пратили његов нестанак, па и оно „у вези с“: *Странные события, связанные с исчезновением Саида Абу ан Нахса аль Муташаиля*.

[19] Арап. *ġūl* – један од главних демона у арапској митологији.

[20] По неким изворима Хабиби је рођен 28. јануара 1922, по другим 29. августа 1921, а неки као годину рођења наводе и 1919.

нистичке партије Израела био је у чак пет мандата члан Кнесета. Није написао много дела, али је за свој књижевни рад добио највиша признања, при чему нико никада није доводио у везу његове књижевне успехе с његовим учешћем у највишем органу власти. Његов *Опсимиста* налази се на листи од сто најбољих арапских романа коју је пре петнаестак година у једној анкети сачинило преко сто водећих књижевних критичара из свих арапских земаља и Израела.

Палестинска ослободилачка организација доделила је Хабибију 1990. награду града Јерусалима.[21] Но, када је, две године касније, добио израелску националну награду за књижевно стваралаштво (једини нејеврејин који је икада добио ту награду), дигли су се многи гласови међу арапским интелектуалцима да треба да је одбије. Одлучан да докраја заступа свој став о борби мирним средствима, он ју је примио из руку премијера Јицака Шамира, провоцирајући у свечаној беседи тим поводом гласне протесте и поделе и међу израелским Јевејима, а новчаног дела награде одрекао се у корист организације која се бави лечењем деце рањене у интифади.

На Хабибијевом надгробном споменику, према пишчевом личном завештању, стоје речи „Емил Хабиби – остао у Хаифи“.

Српко Лештарић, јануара 2013.

[21] Књижевна награда под именом Jerusalem Prize for the Freedom of the Individual in Society, која се додељује сваке друге године на Јерусалимском међународном сајму књига од 1963. и коју су добили Бертранд Расел, Ежен Јонеску, Хорхе Луис Борхес, Греам Грин, Милан Кундера, Збигњев Херберт – да споменемо само неке.